

Coloquio sobre a onomástica no cancionero

Moderador: Antón Santamarina

Participantes: Ana Boullón, Domingo Blanco, Manuel Anxo Calvo, Gonzalo Navaza

Antón Santamarina

Conforme ao programa, temos uns minutos para que haxa intervencións, comentando ou preguntando o que queirades.¹

Ana Boullón

Grazas aos tres participantes na mesa, que me pareceron moi interesantes. Só quería facerlle unha pequena pregunta a Domingo Blanco. Cando falaba da extraordinaria abundancia dos topónimos no cancionero, que evidentemente é paralela á extraordinaria abundancia da toponimia en Galicia, dicía que ás veces aparecen nos cancioneros topónimos que non son especialmente importantes. Daba varias pistas de por que podía ser iso. Eu preguntome se ás veces os topónimos poden estar incluídos pola mera razón da rima. Estou pensando nunha cantiga de Santa María (a número 7), onde se fala de Boloña e está en posición de rima, e entón o autor da cantiga tiña que encontrar topónimos que rimasen en *-oña*. Así saen *Boloña*, *Coloña*, *Oña*... todos os que se lle ocorrían, facendo unha xeografía imposible para a cantiga. Entón eu preguntome se ás veces o topónimo escollido se deberá só á razón de rima.

Domingo Blanco

Efectivamente hai algúns casos, eu creo que son os menos. Teño por aquí un, que é un pretexto para a rima. Esta que di:

Unha vella moito vella,
vella coma Zaragoza,
tratáronlle o casamento
e de vella volveu moza.

1 https://youtu.be/mdfNeOYW500?si=AtW_5pXBK4xsOaWc

Por exemplo. Zaragoza, ao mellor quen cantaba non sabía onde era, pero soáballe para iso. Ou outras do tipo

Sementei o *ben che quero*
no areal de Sevilla,
sementei o *ben che quero*,
naceume o *ben che quería*.

Sevilla e quería parece... máis parece tomada doutro, pero non ten un sentido como ten na maioría das cantigas en que o topónimo é unha parte secundaria ou a principal da cantiga. Neste caso parece un pretexto para saír do paso e rimar. Non son moitos casos pero hainos, claro. E por suposto no cantigueiro, nas moitísimas cantigas que non inclúen topónimos vémolos con frecuencia. E nas regueifas, na poesía improvisada hai unha multiplicación, porque é máis difícil, hai que buscar rimas que axuden a saír do paso en pouco tempo.

Non hai que esquecer tampouco que a maioría das pezas do cancionero, unhas foron recordadas, estaban no repertorio dos que cantaban, pero unha boa parte delas son improvisadas no momento. Esas, as que foron máis sinaladas, as que chamaron máis a atención polo que fose, foron as que quedaron, residuais, e as que chegaron ata nosoutros; foron escritas e chegaron ata nosoutros.

Manuel Anxo Calvo

Abundando nesta pregunta que se acaba de facer, eu quería facer unha parecida, tamén sobre os topónimos. Antes dixo que se usaban fórmulas, que se repetían moitas veces e que ás veces integraban o topónimo. Quería saber, como coñecedores do cancionero e dos cancioneros, se se repite moito esta especie de reciclaxe de coller unha cantiga dun sitio, que podería ter un topónimo descoñecido para a persoa porque é moi distante, e aproveitar a cantiga cun topónimo máis próximo, da comarca e de máis... Supoño que isto ocorre, pero non sei se é ocasional ou se abunda moito.

Domingo Blanco

Creo que é un fenómeno do máis frecuente que pode haber. Estabamos falando... unha que puxemos aquí:

Eu pasei por Camariñas,
por Camariñas cantando.

As de Camariñas quedan
no río lavando.

Aparecen “Eu pasei por Vilafranca, / por Vilafranca cantando”, “Eu pasei pola Devesa”, exactamente igual. É unha fórmula que permite adaptala ás circunstancias do momento en que se crea ou se recrea a cantiga. Diría que grazas a iso temos un cancionero tan numeroso como temos. Doutra maneira perderíase o aproveitamento dunha fórmula que é moi produtiva.

Gonzalo Navaza

Este tipo de usos, penso eu que poderían ser circunstanciais, que se poden usar en cantigas narrativas que non teñan o que se mencionaba antes tamén, un uso concreto, dun lugar que sería máis descritivo, que explicaría algo sobre ese lugar, sobre os seus monumentos ou sobre a súa xente. Si hai unha pequena trampa nese sentido: vou facer unha cantiga que fala de que a xente de tal sitio fai tal labor ou hai tal montaña naquel sitio, e vouna usar para unha cantiga que me vén ben aínda que retorza un pouquiño a realidade, ou son dúas cousas separadas. Non sei se me estou explicando: hai certas cantigas que son explicativas, quizais ata educativas, que explican como é o territorio, e outras que son máis ben algo que se pode usar para calquera cousa porque o que importa é, como dicía a outra persoa, a rima, ou simplemente unha pequena historia que se pode trasladar a calquera sitio.

Domingo Blanco

Pola miña experiencia das cantigas que manexei, en xeral onde se aplica esta fórmula non son moi descritivas, pero si achegan unha calidade para cada sitio. Por exemplo: “Para pan de trigo Caldas...”.

Antón Santamarina

Santiago para pan trigo,
Padrón para as empanadas,
Caldas para as boas mozas,
Pontevedra para as damas.

Domingo Blanco

É moi fácil cambiar, nalgún caso, sen contrariar demasiado, simplemente a calidade que un ten de pan de trigo, que se atribúe en moitos casos a Caldas, pois aquí atribúese a Santiago, por exemplo. En xeral é o que se fai, atribuírse unha calidade que é doutro. É o máis frecuente que eu teño visto no cancionero. O uso de fórmulas é fundamental en toda a literatura oral. Xa o dixen antes, non sería posible o estar cantando sen ter, á parte dunha boa memoria, un repertorio de cantigas, pero tamén un repertorio de fórmulas. Iso nas regueifas, na poesía improvisada, vese moi ben, como se repite “porque así mo manda Dios”, as fórmulas de saúdo, as fórmulas de despedida... Na poesía portuguesa improvisada tamén é frecuentísimo. É un bastón para poder ir desenvolvendo o que un ten na memoria e ir convertendo unha voz adecuada nunha expresión artística. Para converter a experiencia que un ten en arte, arte verbal e arte musical.

Antón Santamarina

Eu non son relator aquí, pero para o uso de fórmulas na literatura popular hai bastantes cousas escritas. Hai un estudoso que se chama Milman Parry, non sei se a alguén lle soa, que foi catedrático en Harvard, morreu moi novo, pegouse un tiro aos vinte e oito anos.² Ben, pois estudou as fórmulas na Odisea, na poesía homérica; pero despois encontrou que o mesmo tipo de fórmulas se usaban na poesía popular serbia e croata. Recolleu moitísimas cantigas narrativas nestes dous países eslavos. Encontrou individuos que eran capaces de memorizar cantos de dezaseis ou vinte mil versos. Iso non se pode facer sen ese recurso do uso de fórmulas. Se estades interesados niso, hai unha páxina de Internet, na Universidade de Harvard, onde teñen un sitio dedicado á poesía serbia e croata recollida por este señor.³ A tese fíxoa en París,⁴ con Meillet, cun lingüista moi famoso. Dáse en todas as poesías populares do mundo, vén desde Homero xa, é dicir, a primeira poesía popular, ou de tradición oral, que coñecemos. Alguén a transcribiu, pero aquilo recitábano uns eodas que collían unha lira e poñíanse a cantar diante do público, e de vez en cando repetían esas fórmulas.

Algunha intervención máis? Gonzalo Navaza.

2 Milman Perry foi profesor asistente en Harvard; respecto á súa morte, aos 33 anos, hai dúbidas sobre se foi accidental ou se o matou a súa muller. <https://en.wikipedia.org/wiki/Milman_Parry>

3 *Milman Parry Collection of Oral Literature*. Dispoñible en <https://curiosity.lib.harvard.edu/milman-parry-collection-of-oral-literature>

4 Lida en La Sorbonne (París) e publicada pola mesma universidade en 1928.

Gonzalo Navaza

A propósito das fórmulas, vou comentar que xa desde a infancia eu coñecía (recitado):

Os de tal sitio mataron un burro,
os de tal outro comérono cru
e os dun terceiro mandaron recado
que gardasen a punta do rabo.

Eu aprendino con *Bendoiro*, non sei por que, dicían: “Os de Bendoiro mataron un burro”, e despois, pois ao mellor tres ou catro anos máis tarde, vin que o único que dicía Bendoiro era eu, que debía ser da miña tradición na casa, e que noutros sitios dicían “Os de Agolada mataron un burro”... Eran perfectamente intercambiables, os nomes.